

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

EMNEKODE (ALLV100)

[høstsemester]2020

Gjengangere i lys av den retrospektive teknikken

Kandidatnummer 144

(IKKE bruk studentnummer eller navn)

Gengangere og den retrospektive teknikken

Gengangere er et teaterstykke i tre akter av Henrik Ibsen (f. 1828 – d. 1906), som kom ut i 1881.¹ Stykket er kjent for å være det fremste eksempelet på bruk av den retrospektive teknikken.² I denne besvarelsen vil jeg analysere gjengangermotivet i stykket, og sette dette i sammenheng med Ibsens retrospektive teknikk. Først vil jeg komme med et kort handlingsreferat, deretter vil jeg forsøke å vise til hvordan den retrospektive teknikken og motivet sammen bidrar til å belyse sannhet, moral og livslykke som Ibsens tematikk. Avslutningsvis vil jeg trekke en forsiktig konklusjon angående temaene og gjengangermotivet i lys av skjebnen til Ibsens karakterer.

Handling

Handlingen begynner ti år etter Herr Alving sin død. Herr Alving var Kammerherre – en ærestittel gitt av Kongen³ – mannen til Fru Helene Alving og far til Oswald Alving. De første karakterene vi blir introdusert for er tjenestepiken Regine Engstrand og det som tilsynelatende er hennes far, snekkeren Jakob Engstrand. Det kommer frem at Oswald Alving har kommet hjem fra Paris. I samtalen mellom Fru Alving og Pastor Manders, får vi vite om barnehjemmet, som skal opprettes i Herr Alving sitt navn neste dag, og at Fru Alving hadde forsøkt å flykte fra ekteskapet sitt, til Pastor Manders. Fru Alving forteller at hun var vitne til Herr Alving seksuelle tilnærming til Regine sin mor, og akten avsluttes med at de overhører en lignende hendelse mellom Oswald og Regine i blomsterværelset.

I andre akt gjør Fru Alving opp med Pastor Manders for at han avviste henne og tvang henne tilbake til. Fru Alving forklarer at Herr Alving førte et ryggesløst liv helt til sin død, at Oswald derfor ble sendt hjemmefra i ung alder, at ekteskapet var svært ulykkelig, og det blir avslørt at Regine er Herr Alvings datter. Forklaringen på Oswald sin sykdomstilstand kommer også frem. Oswald lider av syfilis, en sykdom som på den tiden var uhelbredelig. Det var ikke alle

¹ SNL, «Gengangere.»

² Helland og Wærp, *å lese drama*, s.155.

³ SNL, «Kammerherre»

som ble syke, men infeksjonen kunne lede til sinnssykdom og i verste fall død⁴. Oswald ser det som en løsning å gifte seg med Regine. Fru Alving anser at dette kan være en løsning, til tross for at de er halvsøsken, dersom de to bare er ærlige med hverandre. Denne akten avsluttes med at barnehjemmet, som ikke var forsikret, brennes ned.

I tredje og siste akt, avslører Fru Alving at hun ikke inngikk ekteskap av kjærlighet. Regine får vite at det er Herr Alving som er hennes egentlige far, og hun vil forlate stedet umiddelbart. Siste samtale mellom Oswald og Fru Alving handler om døden. Stykket avsluttes med Oswald sine siste ord.

Gjengangermotivet

Et tema som kan anses som en «gjenganger» i stykket er holdningene som går igjen fra generasjon til generasjon, for eksempel hvordan Herr Alving sine holdninger ovenfor kvinner ser ut til å ha gått over på sønnen, og at Pastor Manders sitt syn på kjønnsroller går igjen gjennom den kristne tradisjonen. Fru Alving nevner «gjengangere» første gang når hun beskriver følelsen hun fikk da hun hørte Oswald og Regine inne på blomsterværelset.⁵ Midtveis i boken har hun en lengre replikk hvor hun forklarer metaforen;

FRU ALVING. Nå skal De høre, hvordan jeg mener det. Jeg er redd og sky fordi det sitter i meg noe av dette gjengangeraktige, som jeg aldri riktig kan bli kvitt.

PASTOR MANDERS. Hva var det De kaldte det?

FRU ALVING. Gjengangeraktig. Da jeg hørte Regine og Oswald der inne, var det som jeg så gjengangere for meg. Men jeg tror nesten, vi er gjengangere alle sammen, Pastor Manders. Det er ikke bare det, vi har arvet fra far og mor, som går igjen i oss. Det er alle slags gamle avdøde meninger og alskens gammel avdød tro og slikt noe. Det er ikke levende i oss, men det sitter i allikevel og vi kan ikke bli kvitt det. Bare jeg tar en avis og leser i, er det liksom jeg så gjengangere smyge imellom linjene. [...]⁶

Stykket viser at nedarvede holdninger i samfunnet kan være en hindring i å leve sitt liv fullt ut, men det å kunne leve livet fullt ut var ikke en selvfølge på denne tiden.

⁴ Helsenorge, «Syfilis»

⁵ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S. 55.

⁶ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.65

Tittelen «Gjengangere» kan også ha flere betydninger. Syfilis, sykdommen som Oswald får, er et godt eksempel. Dette er en sykdom som smitter ved seksuell aktivitet, eller ved arv fra mor til barn. På Ibsens tid trodde man at dette var en sykdom som også kunne arves fra far til sønn. I første akt forteller Oswald en historie fra sin barndom om en pipe:

FRU ALVING. Men sett pipen fra deg, min kjære gutt, jeg vil ikke ha røk her inne.

OSVALD. Ja. Jeg var ganske liten den gang. Og så husker jeg jeg kom opp på værelset til far en aften han var så glad og lystig.

FRU ALVING. Å, du husker ingenting fra de årene.

OSVALD. Jo, jeg husker tydelig han tok og satte meg på kneet og lot meg røke av pipen. Røk, gutt, sa han – røk dyktig, gutt! Og jeg røkte alt det jeg kunne, til jeg kjente jeg ble ganske blek og svetten brøt ut i store dråper på pannen. Da lo han så hjertelig godt – [...] Nei, mor, jeg har aldeles ikke drømt det. For kan du ikke huske det – så kom du inn og bar meg ut i barneværelset.⁷

Det har vært vanlig å tolke at denne pipen er symbolsk, og at dette egentlig dreier seg om et seksuelt overgrep. Like før dette minnet kommer frem, påpeker Fru Alving at Oswald har noe «prestelig» ved munnviken, som man kan tolke som et hint til at Pastor Manders faktisk er Oswald sin virkelige far. Da vil han ikke kunne ha arvet syfilisen genetisk fra Herr Alving, og dette vil igjen forsterke antydningen om at sykdommen er et resultat av overgrep. På en annen side, er det også mulig at Herr Alving har smittet Fru Alving, som har overført smitten til Oswald under svangerskapet. Det er også en mulighet for at Oswald selv har påført seg denne sykdommen mens hans har vært i Paris:

OSVALD. [...] Den ubegripelige sannhet! Dette jublende lykksalige ungdomsliv med kameratene skulle jeg avholdt meg fra. Det hadde vært for sterkt for mine krefter. Selvforskyldt altså!⁸

Hvis Ibsen hadde vært en forfatter fra moderne tid, ville nok tolkningen at sykdommen er forårsaket av overgrep mot Oswald, bli forsterket. Det er også verdt å merke seg at dette er en sykdom med sein oppblomstring, som vil si at den er tilsynelatende borte, før den «kommer tilbake», noe som gjør at det passer til kategorien «gjenganger».

⁷ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.37-38

⁸ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.84

Den retrospektive teknikken

I tillegg til at gjenganger-tematikken ser ut til å komme frem på forskjellige måter, viser den også til teknikken Ibsen har tatt i bruk, nemlig retrospektiv teknikk. Retrospeksjon går ut på å la hendelser fra fortiden kommer frem stykkevis, med en avgjørende innvirkning på hvordan vi forstår det som skjer i nåtiden. Publikum vil for eksempel få innblikk i fortiden gjennom samtaler, personer eller annet.

Et av de tidligste eksemplene man har på bruken av denne teknikken er *Kong Oidipus* av den greske antikkens tragedieforfatter Sofokles, som handler om Oidipus som dreper sin far og gifter seg med sin mor, men uten å vite det når han utfører disse handlingene. Selv om Oidipus sine fortidige handlinger ikke er selve midtpunktet for dramaet i stykket, har de likevel en avgjørende innvirkning på betydningen av handlingene i den tiden de utspiller seg.⁹ Vi ser at incestmotivet fra Sofokles går igjen i *Gengangere* når Oswald blir erotisk tiltrukket av sin egen halvsøster.

I *Gengangere* kommer elementer fra fortiden frem stykkevis, blant annet i form Oswald sin sykdom, og når Herr Alving viser seg å være Regine sin biologiske far. I tillegg til at hendelser fra fortiden kommer frem via samtaler og personer, i forventninger man har til folk basert på kjønn, og pliktene som går igjen, som plasserer personene i vanskelige situasjoner og ender opp med å leve et liv med lite glede.

Det er først og fremst gjennom hans samtaler med Fru Alving at fortiden avdekkes, blant annet sannheten om Regine sin far.

FRU ALVING. Litt etter hørte jeg at han sa noe dempet til henne. [...] Jeg hørte min egen tjenestepike hviske: Slipp meg, Herr Kammerherre! La meg være! [...]

⁹ Helland og Wærp, *å lese drama*, s.154 – 156.

Kammerherren fikk sin vilje med piken – og dette forholdet hadde følger, Pastor Manders!¹⁰

Disse følgene kan man anta at var graviditeten med Regine. I begynnelsen av andre akt kommer det også frem at moren til Regine og Snekker Engstrand giftet seg for å unngå den skandalen det å få barn utenfor ekteskapet ville være:

FRU ALVING. Piken ble straks avskjediget og fikk en temmelig rikelig sum for å tie inntil videre. [...] Hun fornyet gammelt bekjentskap med snekker Engstrand. [...] Så ble hun og Engstrand viet i hui og hast. Ja, De viet dem jo selv.¹¹

Tema og karakterer

Jakob Engstrand er snekker hos Fru Alving, og Regine har levet et liv i den tro om at han er hennes far. Man kan få inntrykk av at han fungerer mer som en komisk lettelse blant all dramatikken. Hvis vi for eksempel ser på samtalen som kommer etter Regine spør om han har tenkt til å lure Pastor Manders:

ENGSTRAND. Ja, men jeg vil ha deg med meg, Regine. [...]

REGINE. Aldri i verden får du meg med deg hjem.

ENGSTRAND. Å, det skal vi nok få se.

REGINE. Ja, det kan du være viss på vi skal få se. Jeg, som er oppvokst hos Kammerherreinne Alving? [...] Skulle *jeg* flytte hjem til deg? Til et slikt hus? Fy da!¹²

Man kan få inntrykk av Engstrand latterliggjør overklassen i måten han prater på. I tillegg klarer Engstrand å rundsnakke Pastor Manders til å investere penger i sjømannshjemmet etter at barnehjemmet er brent ned. Kanskje Engstrand ikke ser på det som et problem å se bort fra

¹⁰ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.50-51

¹¹ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.58

¹² Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S. 10-11

moralen skapt av samfunnet, fordi han ikke er privilegert på lik linje som karakterene fra overklassen?

Regine gir inntrykk av å ville være «fin» i måten hun uttrykker seg på – for eksempel bruker hun stadig franske ord og uttrykk, og delvis feilaktig, for å vise at hun er belært¹³. Dette gjør det kanskje overraskende, men også beundringsverdig, at hun sier nei til å gifte seg med Osvald. Selv om dette først og fremst er på grunn av at hun og Osvald viser seg å være halvsøsken, og at Osvald kommer til å dø om ikke lenge, viser hun styrke og integritet. Hun føyer seg ikke lengre etter overklassens forventninger og tar kontroll over egen skjebne. Det er en kontrast mellom Osvald og Regine, i den forstand at Osvald sine muligheter for livsglede er utenfor hans kontroll, mens Regine sine muligheter for livsglede har åpnet seg.

Pastor Manders kan tolkes som en type-karakter, som kjennetegnes ved at han representerer holdninger som er universelle i stykket¹⁴. Han handler etter et stivt kristent ideal uavhengig av personlige ønsker. Det virker som om rollen som Pastor og lokalsamfunnets forventninger styrer alle hans vurderinger.

I andre akt, gjør Fru Alving oppgjør med Manders for at han tvang henne tilbake til ekteskapet:

FRU ALVING. Ja, da De tvang meg inn under det som De kalte plikt og skyldighet, da De lovpriste som rett og riktig hva hele mitt sinn opprørte seg imot som imot noe vederstyggelig. Da var det jeg begynte å se Deres lærdommer etter i sømmene. Jeg ville bare pille ved en eneste knute, men da jeg hadde fått løst den, så raknet det opp alt sammen. Og så skjønte jeg at det var maskinsøm.¹⁵

Maskinsøm rakner lett når først én tråd er løs, noe man kan tolke som en metafor på at Fru Alving innså at Pastor Manders sitt grunnlag for å handle som han gjorde var svakere enn de ga inntrykk for. Man kan få inntrykk av at han kun baserer sine holdninger og meninger på det han har lært er rett og galt, uten å tenke selv. Det er som om han er en symaskin som bare kopierer et mønster.

¹³ Helland og Wærp, *å lese drama*, s.89

¹⁴ Helland og Wærp, *å lese drama*, s.107.

¹⁵ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S.65

Man kan merke seg at stykket avsluttes med Oswald sine siste ord; «Solen – Solen»¹⁶ Solen er for mange et symbol på livsglede, som er et viktig tema i stykket. Men solen kan også forbindes med sannhet. Kanskje man kan tolke lys både som glede og sannhet i dette tilfellet? At Oswald sitt siste ønske egentlig er å endelig komme seg vekk fra mørket, ulykken skapt av løgnene i fortiden? Filosofen Platon brukte solen som metafor for sannheten i «Hulelignelsen». Lignelsen går ut på at vi mennesker lever i en hule, og utenfor hulen er solens lys, som også er sannheten. En flik av solen befinner seg i hulen i form av et bål. Begrepene våre er skyggedukker holdt opp av: Det vi lærer på skolen, i familien, i media – og på Ibsens samtid var dette også presten og i kirken. Dukkene kaster skygge på veggen innerst i hulen, og disse skyggene er de forvirrende erfaringene våre.¹⁷

Skyggedukkene er ikke ulike gjengangerne hos Ibsen, de er livløse, men karakterene er også fanget av dem på en eller annen måte.

Pastor Manders ser ut til å være fanget av gjengangerne uten å være klar over det selv, mens Fru Alving er klar over at hun er omringet av dem, uten å klare å flykte eller trosse dem. I motsetning til Oswald, er imidlertid verken Manders eller Fru Alving maktesløse. Uavhengig hva årsaken til syfilisen til Oswald var, så kunne den ikke helbredes på den tiden, og konsekvensene den førte med seg ble da en skjebne som var umulig for Oswald å unnsnippe.

Solen representerer altså sannheten, men hva representerer mørket? Kanskje mørket er de forventningene karakterene holdes fast av? For eksempel forventningene man hadde om at kvinner skulle holde seg til sine ektemenn og støtte dem uansett hvordan de drev på? Eller kanskje det var usikkerheten angående hva og hvem man skulle stole på? Kanskje mørket er gjengangerne sitt opphav og skjulested? For uavhengig hvem eller hva som representerer

¹⁶ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER* (1881). Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. s.122

¹⁷ Plato (2001) *Republic* (trans. Jowett and Anderson), Millis: Agora Publications, s. 257.

mørket, er det likevel noe Osvald ikke kan beseire, noe som gjør hans siste ord enda mer tragisk.

Et drama for vår tid?

Gengangere ble omtalt som et skandalestykk, og ingen av de faste teatrene ville eller turte å sette det opp. Både *Et Dukkehjem* (1879) og *Gengangere* fikk såpass sterk kritikk fordi de fortalte historier på måter som publikum oppfattet som moralsk nedbrytende. En viktig forskjell er at protagonisten i *Et Dukkehjem* til slutt klarer å frigjøre seg fra forventninger, mens Fru Alving bare blir mer fastlåst av dem.

Til tross for at de fleste av oss i den vestlige verden ikke kan vil kjenne oss igjen de eksakte problemene – for eksempel kvinnesituasjonen¹⁸ – kan stykket likevel appellere til et moderne publikum. Den retrospektive teknikken har blitt brukt til å vise hvordan valg og hendelser fra fortiden har hatt en innvirkning på den tiden stykket utspiller seg i. At fortid påvirker fremtid er et grunnleggende element i *Gengangere*, som er felles for alle tider. Vi som lever nå, kan også kjenne oss igjen i at holdninger arves – enten det handler om biologi eller det vi lærer sosialt. Også vi kan ta katastrofale valg som ikke kan gjøres godt igjen, og havne i dilemmaer hvor vi må ta valg som uansett må få negative konsekvenser. Men selv om sannheten kan være dyster, kan den også sette oss fri.

Referanser

Helland Frode, Wærp. P. Lisbeth (2.utgave, 2020) *Å lese drama – Innføring i teori og analyse*. Oslo: Universitetsforlaget. = Helland og Wærp. *Å lese drama – Innføring i teori og analyse*. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.

Ibsen, Henrik. *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER (1881)*. Bergen: Vigmostad & Bjørke AS, 2019.

Hagen, Erik Bjerck. "Gengangere," Store Norske Leksikon. 14.juni 2019.

<https://snl.no/Gengangere>

Arntzen, John Gunnar. «Kammerherre,» Store Norske Leksikon. 29.Mars 2020

<https://snl.no/Kammerherre>

¹⁸ Ibsen Henrik (2019) *Gjengangere – ET FAMILIEDRAMA I TRE AKTER (1881)*. Bergen: Vigmostad & Bjørke AS. S. 141

Helsenorge, «Syfilis», 10.april 2020

https://www.helsenorge.no/sykdom/kjonnsykdommer/syfilis/?fbclid=IwAR3GoeCWvUcjL1RvZCZZUhiKZqmOfIrzArpN-jbD_hySTekXaySY3RG9K1I#symptombilde

Plato (2001) *Republic* (trans. Jowett and Anderson), Millis: Agora Publications